

УДК: 17.026.4:37.013.44

Віктор КОЗЛОВСЬКИЙ**ВИТОКИ І ПРИНЦИПИ КАНТОВОЇ ПРАГМАТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ**

У статті досліджується Кантова прагматична антропологія як специфічна модель дослідження людини, її природи. Ця модель розроблялась німецьким філософом у 1770-і роки. Дана проблематика знайшла своє відображення в новому університетському курсі з прагматичної антропології, який Кант читав тривалий час до своєї відставки з університету в 1796 році. Основні ідеї цього лекційного курсу Кант репрезентував у трактаті «Антропологія з прагматичного погляду» (1798), де висувається на перший план нова модель дослідження людської природи. Грунтуючись на аналізі цього трактату, матеріалах лекцій, а також на нотатках (маргіналіях), Кант розкриває концептуальні відмінності між прагматичною моделлю антропології та іншими дослідженнями, які він провадив у своїй трансцендентальній філософії. Не менш важливими для антропологічної проблематики є його лекції з метафізики та природничих наук, які він також викладав в Кенігсберзькому університеті. Розглядаються теоретичні засади, що уможливили генезис прагматичних уявлень про людину. У цьому зв'язку особливу увагу звернено на роль фізичної географії, її концептуальної мови у процесі формування прагматичної антропології. Тривале викладання фізичної географії, яку Кант почав читати студентам задовго до своєї нової антропологічної доктрини, підштовхнуло німецького філософа до поступової трансформації метафізичних уявлень про людину. Концептуальний зміст прагматичної моделі антропології, її зв'язок з розумінням людини як активного суб'єкта, який завдяки власним зусиллям формує себе і свій світ, Кант цілком послідовно відрізняє від вивчення людини як частини природи, її соматології. Досліджено основні аспекти прагматичної антропології, їх відмінність від емпіричного і морального виміру людської природи. Зазначено, що тільки звернення до всіх цих вимірів людини уможливить відповідь на кантівське питання: Що є людина? Відповідь на це питання, що її пропонує прагматична антропологія, слід розглядати лише як одну з можливих концептуальних моделей, яку необхідно доповнити іншими антропологічними підходами до вивчення людини, що їх пропонує критична філософія Канта. Антропологічні ідеї німецького філософа суттєво вплинули на його педагогічну доктрину.

Ключові слова: *свобода, людська природа, прагматична антропологія, світ, людська гра, космополітизм, наукові методи пізнання людини, фізична географія, психологія, педагогіка, метафізика.*

До своєї антропологічної доктрини І. Кант рухався поступово, що цілком зрозуміло з огляду на проблематичність будь-яких підходів до вивчення людини, оскільки не можливо багатоманітність людини звести до якоїсь однієї теоретичної конструкції. Креативність німецького мислителя виявилась і в тому, що він спромігся запропонувати декілька варіантів антропологічних підходів до вивчення людини, одним з яких був прагматичний. Попри різноманітні дослідження антропологічних поглядів німецького філософа, все ще залишаються не з'ясованими питання генези прагматичної антропології, її концептів та принципів. Не менш проблематичним є усвідомлення відмінностей між прагматичними, природничо-науковими і метафізичними підходами до вивчення людини, а також вплив антропологічних ідей на його педагогічну доктрину, яку німецький філософ викладав студентам.

Метою статті є з'ясування концептуальних передумов, що уможливили формування Кантової прагматичної антропології, як специфічної теоретичної моделі пізнання людини, її природи, виявити її відмінності від інших типів антропологічного дискурсу, який також інтенсивно розроблявся кенігсберзьким мислителем.

Поява такого своєрідного університетського курсу як прагматична антропологія була тісно пов'язана з тривалим викладання Кантом декількох філософських дисциплін, а саме, емпіричної та раціональної психології (що належали до метафізичного циклу дисциплін), а також дисципліни, що не мала безпосереднього стосунку до філософської освіти студентів, але мала важливе значення для Канта – це фізична географія. Цю дисципліну німецький філософ почав читати з самого початку своєї університетської кар'єри (з 1755 року). Власне викладання цієї дисципліни підштовхнуло його до певного висновку – все, що відбувається в природі, окрім фізичного змісту і каузальних зв'язків має ще й певне відношення до людини, її фізичного і культурного буття. У цьому аспекті викладання фізичної географії стало своєрідною увертюрою до іншої дисципліни, яка повинна зосередитись на вивченні людини, її природи. Як свідчать нотатки, десь з кінця 1760-х років Кант усвідомив потребу створення такої академічної дисципліни, яка б вивчала людину іншими, не натуралістичними чи спекулятивними методами. І такою дисципліною стала прагматична антропологія. Лекції з цієї дисципліни Кант читав з 1772 року і продовжував до своєї відставки з посади професора Кенігсберзького університету в 1796 році. За кілька років потому Кант оприлюднив цю «нову науку» у вигляді книжки з характерною назвою «Антропологія під прагматичним кутом зору» (1798). Цей трактат сучасники зустріли «мовчазним подивом», примхою генія. За життя Канта з'явилось кілька рецензій на цю роботу. Зазвичай це коротенькі статті,

автори яких не ставили за мету розібратись з оригінальністю кантівського задуму, змістом і структурою його антропологічної доктрини. Власне лише одна стаття варта уваги – рецензія молодого, ще зовсім не відомого протестантського теолога Ф.Шляєрмахера (Schleiermacher, 1798: с.300- 306). І все ж, попри свою молодість, німецький теолог виявив у Канта несумісність антропологічного і морального тлумачення людини, її свободи. Власне майбутній засновник герменевтики зафіксував певну дилему у ставленні Канта до людини і запропонував автору «Критики чистого розуму» узгодити між собою ці дві досить різні позиції, а саме, трансценденталізм свободи з емпіризмом людської природи. Докладний аналіз цієї рецензії здійснив сучасний дослідник П.Фрейрсон, який привертає увагу до проблеми емпіричного базису антропології Канта, а відтак залежність її тлумачення від тих емпіричних конотацій, яким ми будемо надавати особливого значення (Friereson, 2003; 2006).

Переважна більшість філософів XIX ст. не могли збагнути масштаб кантівського антропологічного проекту. Навіть такий видатний кантознавець як Е.Кассирер не вбачав якогось особливо новаторського змісту в прагматичній антропології: «‘Антропологія’ 1798 р. за своїм змістом і будовою не може стати поряд з дійсно систематичними головними працями Канта. Вона лише об’єднує з «прагматичного погляду» багатий матеріал з історії й знань людства, котрі Кант збирав протягом свого довгого життя шляхом спостережень...і весь час збагачував у нотатках і розробках для своїх лекцій» (Cassirer, 1983: с.363).

Однією з проблем цієї моделі антропології є розуміння того, з яким досвідом вона має справу. Як відомо, Кант завжди нагадував, що його варіант «антропологічного емпіризму» не зводиться до емпіризму локівського типу, чи «емпіризму» притаманного скептицизму Д. Г'юма, або ж, до «метафізичного емпіризму» вольфівської емпіричної психології. Свій варіант «антропологічного емпіризму» Кант запропонував розглядати під зовсім іншим кутом зору – прагматики і космополітизму. Відтак, про принципову відмінність своєї моделі антропології від будь-яких метафізичних доктрин Кант нагадує відразу, вже на перших сторінках свого трактату, де відкидає всілякі припущення щодо можливого зв'язку його антропології з догматичною метафізикою чи емпіричною наукою. На його думку, місце антропології не серед метафізичних дисциплін чи емпірико-психологічних теорій, особливо тих, що створювались тогочасними європейськими вченими і філософами.

На переконання німецького філософа, всі ці теорії не мали нічого спільного з його проектом нової науки про людину. Саме тому, згідно з кантівським задумом, місце антропології є досить своєрідним, оскільки її особливості не визначаються як метафізичними, так і природничо-на-

уковими підходами, тобто, антропологічний дискурс, вважав Кант, перебуває десь на узбіччі метафізики і природничих наук – антропологія займає окремішне місце, вона має власну смислову перспективу, власні методи артикуляції «досвіду людини». Антропологія, за Кантом, є цілком самостійною і окремою гілкою пізнання *природи людини*. Зазначимо, що до питання про *предмет* нової антропологічної науки Кант звертався кілька разів, зокрема, у своїх лекціях з антропології. В останніх він висловився у тому сенсі, що будь-яка дескрипція людини як емпіричного явища є річчю вельми проблематичною, тому справжньою метою такого різновиду знання, яким є його прагматична антропологія, слід вважати вивчення *природи людини*: «Антропологія не займається описом людей, – констатує Кант, – а лише вивченням людської природи» (Kant, 1997, Bd. XXV: с.471).

Однак, питання полягає в тому, як цю природу розуміти? Які конотації цієї природи доречно тлумачити як найхарактерніші, тобто такі, що є конститутивними для людського виміру такого суцього, яким є *Homo sapiens*? Добре відомо, що для просвітницької філософії, не кажучи вже про тогочасні природничі науки, людська природа розглядалась і тлумачилась на кшталт якоїсь частини фізичної (тілесної) природи, тобто, як матеріальна сутність, що має просторові характеристики і підлягає дії природних законів – фізичних, фізіологічних. Слід пам'ятати, що у кантівські часи біологія як наука про життя, його генезу і особливості не існувала. Наука з такою назвою, і, головне, концептуальною спрямованістю, з'являється тільки на початку ХІХ ст. завдяки зусиллям німецького філософа і лікаря Г.Р. Тревірануса. Саме він оприлюднив великий, багатотомний трактат «Біологія, або філософія живої природи» (1802 – 1821), де порушив питання про особливості органічної (живої) природи. За часів Канта займались вивченням флори і фауни, чим власне і займались ботаніка і зоологія. Щоб у цьому переконатись, досить поглянути на класичні дослідження в цій царині, що їх здійснювали натуралісти (не біологи у нашому розумінні) впродовж усього ХVІІІ ст. Це вражаючи за своїми масштабами систематизації природи, які вийшли з-під пера Ш.Бонне, Ж.-Л.Бюффона, К. Ліннея та ін. натуралістів тієї доби. Наприклад, Лінней запропонував класифікацію видів флори і фауни, де знайшов місце і для людини (*Homo Sapiens*), віднісши її до класу ссавців, підкласу приматів. Зазначимо, що ця класифікація з деякими доповненнями і уточненнями зберігає свою наукову значущість дотепер.

Звичайно, між різними науковими таборами точились запеклі суперечки щодо розуміння тих чи тих окремих проблем, але в головному вони добігали з цього питання спільної думки. Як свідчать матеріали лекцій з антропології, що увійшли до ХХV тому академічного зібрання, Кант

із самого початку відкидав будь-які натуралістичні версії людської природи, хоча чудово орієнтувався в здобутках тогочасної науки і філософії. Для Канта були неприйнятні як матеріалістичні, так й ідеалістичні теорії людини, її природи. Кант вбачав місію антропології зовсім в іншому – показати людину в обширі її світу, з'ясувати яким чином індивід, водночас, є як суб'єктом власних дій, так і об'єктом впливу спільних форм життя – звичок, традицій, культури. Людська природа, за Кантом, це не якась субстанція (фізична чи духовна), а загальне надбання людей, їх спільний світ, причому оця спільність передбачає і потребує участі кожного індивіду, оскільки тільки за таких умов світ отримує тяглість, свою тривалість у часі і зв'язаність у просторі. У зв'язку з цим можна погодитись з думкою Х.Вільсона, що основною методологічною засадою кантівської «Антропології» стало визнання безумовного значення індивідуального людського буття. Для Канта саме індивід, персона стали вихідним пунктом розгортання його антропологічної рефлексії: «Кант створив певну інтригу в своїй «Антропології», а також у своїх лекціях з антропології, бо, як це не дивно, він по справжньому відмовився розглядати тваринні виміри людини, а зосередився на індивідуальному людському бутті» (Wilson, 2006: с. 44). І з цим можна погодитись, бо дійсно, – як за своїм задумом, так і способами втілення кантівське антропологічне вчення відштовхується від індивідуально-персонального буття людини в світі. Це дозволяє зрозуміти, чому кантівська антропологія майже не залучала тих знань про людину, що ґрунтувались на вивченні, наприклад, «родових ознак людини як земних істот, що наділені розумом» (Kant, 1907, Vd. VII: с.119). Таке знання – це ще не антропологія, воно скоріш за все «заслуговує на назву *світознавства*» (Kant, 1907, Vd. VII: с.119).

Про цей «світовий» аспект прагматичної антропології пише німецький дослідник Г. Гольцгей, зазначаючи, що Кант запропонував вельми своєрідний варіант учення про людину, яке базувалось не на фізіологічних, вітальних чи ментальних концептах, а на зовсім інших засадах – «антропологічному понятті світу» (Holzhey, 1970: с. 308). Тобто, світ, за Кантом, має значення для людини як світ його буття, дій і вчинків, а не просто як реальність, з якою вона (людина) якимось чином взаємодіє, контактує, весь час оглядаючись на непереборну силу «невблаганних законів зовнішньої і внутрішньої природи». Гольцгей зазначає, що світ для людини, за Кантом, скоріш за все, розкривається не як зовнішня реальність, а як умова можливості існування всіх тих реальностей, з якими людина має справу, – які вона сприймає, оцінює, переживає, спілкується тощо. Світ розгортається на засадах не каузальних факторів людського буття (це прерогатива «природи», як вона описана в механіці

Ньютона), а на підставі дії смислових конфігурацій світу. Останні розкриваються як феномени, з якими індивіди мають справу у своєму буденному житті. Феномени є структурами буденної людської свідомості, а не просто явищами природи, де з успіхом діють каузальні закони.

Кант припускав можливість так званої фізіологічної антропології, яка, зазвичай, ставить за мету з'ясування того, що «природа робить з людиною» (Kant, 1907, Vd.VII: с. 119). Причому, малося на увазі формування людини зовнішньою природою, її силами, зв'язками і законами. Однак, знання фізичних процесів, які діють як всередині, так і зовні людського організму, завжди проблематичне, бо аналіз природних закономірностей, що визначають людину як природний феномен, тісно пов'язаний з тією ситуацією, що під час такого вивчення ми як дослідники самі перебуваємо в статусі *спостерігачів*, чи, як зазначав Кант, зовнішніх, щодо цих процесів, *глядачів*. На кантівське розуміння парадоксальності людського самопізнання, звернув увагу А.Вуд, відомий сучасний дослідник кантівської філософії. На його погляд, кенігсберзький філософ дотримувався щонайменше двох принципово відмінних позицій щодо вивчення людської природи. Тож ми сприймаємо людину як «глядача, котрий розглядає всіх людей (включно з собою) як каузально визначені природні автомати; і друга позиція – людина як актор, суб'єкт, якого треба розглядати як істоту вільну» (Wood, 2003: с. 48).

Наукова позиція передбачає ще одне припущення: розкриваючи надійними методами фізичні причини, що начебто зумовлюють людські феномени, ми змушені призупиняти (хоча б ідеально, методично, застосовуючи оцю «зупинку» як дослідницький прийом) їхню реальну дію. Таку методичну «зупинку» можна здійснити, наприклад, під час проведення наукового експерименту. Однак, проблема полягала в тому, що Кант не вважав за можливе застосування таких дослідницьких процедур до людини. З цього приводу у своїх лекціях з антропології він зазначав: «Насправді можливо робити експерименти з тваринами і речами, а не з людьми» (Kant, 1997, Vd. XXV: с.1437). Хоча лише за умов застосування таких строгих експериментально-методичних умов ми маємо хоча б якусь надію зазирнути за *лаштунки* певних феноменів з метою встановлення сутнісних (каузальних) зв'язків, що визначають розгортання цих феноменів як природних процесів. Кант добре володів цією, характерною для природничих наук, методологією пізнання. В молоді літа він сам інтенсивно студіював природничі науки і цей інтерес до природи він зберіг на все життя. Окрім своїх знаних наукових праць (зокрема, знаменитого трактату «Загальна природна історія та теорія неба» [1755]), впродовж усього творчого життя він викладав майже всі тогочасні природничо-наукові і математичні дисципліни. Відомо, також, з якою по-

вагою він ставився до фундаторів нового природознавства (з особливою повагою ставився до Ньютона). Тому у Канта не йдеться про якусь зневіру чи сумніви щодо доцільності використання наукових підходів до вивчення людини. Філософ переконаний, що в певних межах людські феномени повинні розглядатись як природні процеси. Хоча такі дослідження (і в цьому він також був переконаний) не здатні забезпечити нас строгими аподиктичними знаннями про людську природу, оскільки завжди залишаються у колі імовірного, часткового і неповного знання. Однак і в цьому Кант не вбачав якоїсь трагедії. Він розумів, що такі особливості притаманні будь-якому емпіричному чи навіть філософському пізнанню, що послуговуються методами природничих наук з метою всебічного і повного пізнання людини, її характерних рис і особливостей. На думку Канта, головна проблема пізнання людини полягає не у застосуванні наукових методів, а в тому, що ті знання, які отримані за їх допомогою, втрачають *людський вимір, людські цілі*. А відтак, якщо у своєму намаганні пізнати людську природу ми послуговуємось лише такими знаннями, то це значно звужує наше розуміння характерних рис людини, її духу, свободи, моральності.

Науковець, який створює натуралістичну картину людини, частенько не усвідомлює, що «в цій грі своїх уявлень він лише глядач і...не вміючи їх використовувати для своїх цілей, він повинен залишити все природі» (Kant, 1907, Vd.VII: с.119). Тож Кант робить вельми невтішний висновок: «Хто дошукується фізичних причин, наприклад, на чому ґрунтується пам'ять, може по різному розмірковувати..., але при цьому слід мати на увазі, що будь-яке теоретичне мудрування з цього приводу ні до чого не веде» (Kant, 1907, Vd.VII: с.119). Цей, здавалось, вельми агностичний кантівський настрій базувався не на зневірі у науковий розум, силу наукового знання, його прогрес, а на усвідомленні своєрідності мети і завдань нової доктрини про людину – прагматичної антропології.

Кант зазначав, що в його розумінні антропологія не може і не повинна перебувати в стані якогось відстороненого від людини, її світу пізнання. Він знову нагадує, що як тільки ця дистанція з'являється, антропологія перетворюється в іншу, суто натуралістичну доктрину, яка займається вивченням людини та її світу під кутом зору здобуття «багатоманітного знання *речей*» (Kant, 1907, Vd.VII: с.120). У одному з рукописних нотаток цю думку він формулює ще більш рішуче: «Прагматична антропологія не повинна йти слідом за психічним буттям..., вона також не є медичною психологією, яка намагається з'ясувати, як людські думки виникають із мозку, а не є людським пізнанням» (Kant, 1913, Vd. XV: с.801). У випадку опертя на наукові підходи людина розглядається як «річ серед речей», і навіть визнання якоїсь її специфіки майже нічого

не змінює в цій констатації. Навіть коли ми звертаємось не до тіла, а душі людини, використовуючи при цьому методи і прийоми емпіричної і раціональної психології (а це дисципліни метафізичного циклу), то і в цьому випадку нічого кращого, ніж розуміння її (душі) як сутності, яка відмінна від тіла, ми отримати не можемо. Як зазначає сучасний дослідник Р.Макріл, зусилля Канта замінити психологію як науку теоретичну (хоча й на засадах досвіду) на антропологію як прагматичну науку відразу відмежовувало його підхід від метафізичних мудрувань стовно душі, її природи. Канта мав намір створити не раціонально-догматичну науку про людину, а науку дескриптивну, яка описує, а не пояснює людські здатності. Для нього антропологія є не академічною, а побутовою версією людини. Але від цього вона не втрачає свого космополітичного спрямування (Makkreel, 2001: с.185- 201).

Своє розуміння завдань і мети нової, прагматичної антропології Кант демонструє аналізуючи відомий вислів, що «знати світ і перебувати в ньому за своїм значенням не однаково» (Kant, 1907, Bd.VII: с.120). Німецький філософ зазначає, що якщо «перше означає *розуміння* гри, свідком якої була людина, то друге – передбачає *участь* в цій грі» (Kant, 1907, Bd.VII: с.120). Привертає увагу те, що для пояснення відмінності між спогляданням світу і участю в його подіях Кант застосовує не традиційну метафізичну чи природничо-наукову мову, а вельми нову, прагматичну мову, яка базується на розумінні людської участі у подіях світу, що, як вважав Кант, не може обмежуватись тільки пізнанням зовнішніх обставин людської активності, дій і вчинків, як і тим, що можна назвати «суб'єктивним розумінням» подій світу, оскільки, за Кантом, навіть таке розуміння не є справжнім розкриттям сенсу того, що відбувається з людиною. Отож, засновник нової антропологічної доктрини запропонував мову гри, як тієї трансцендентально-прагматичної моделі людського саморозуміння, що уможлиблювала осмислення *участі* людини в подіях світу.

Добре відомо, що феномен гри цікавив Канта не лише в антропологічному, а й естетичному сенсі (про це свідчить «Критика здатності судження»). Щодо антропологічного змісту, то тут гра відіграє вирішальну роль у розумінні унікальності, суперечливості, невизначеності і відкритості людського буття в світі, а відтак проблематичності пізнання природи людини як чогось сталого, інваріантного. Тому концепт гри з'являється в тексті «Антропології» зовсім не випадково. Певною мірою гра є тією концептуальною стратегією, яка допомагає Канту розгорнути *не спекулятивне чи природничо-наукове* розуміння людської природи, а прагматично-антропологічну модель пізнання людської природи.

Принагідно зазначимо, що кантівський аналіз гри, як у естетичному, так і антропологічному сенсі, відіграв значну роль у подальшому розви-

тку європейської філософської думки. Без цього кантівського аналізу не можливо уявити становлення романтизму. Так, уже кантівський сучасник Ф.Шіллер, який спирався на розробки Канта, вважав, що саме гра вивільняє людину від матерії її життя, надає їй сили піднятися на більш високий щабель духу – до естетичної гри уяви, яка докорінно змінює людину, надаючи їй нових, творчих сил, розкриває її свободу: «Від цієї гри вільного плину ідей, яка ще зовсім матеріальна і цілком пояснюється законами природи, уява, в пошуках вільної форми, робить, нарешті, стрибок до естетичної гри. Це необхідно назвати стрибком, бо тут вступає у дію абсолютно нова сила» (Шіллер, 1974: с. 218-219). Людська гра виступає як універсальний засіб подолання інертності як зовнішнього, так і внутрішнього світів. Мистецтво має особливе значення, бо воно для Ф.Шіллера, не є суто естетичним феноменом, воно має значний антропологічний ресурс. Саме гра як естетико-антропологічна структура найповніше втілює, згідно Ф.Шіллера, людський потяг до гармонійного існування. Звідси, до речі, його ідея щодо майбутнього політичного устрою як естетичної держави, на протигагу існуючій природній, чи навіть, моральній державі. Естетична держава – це устрій, де гра в усіх її проявах, стане домінуючим способом людського буття. Звичайно, Кант ніколи не займався такими утопічними мареннями і не підносився у своїх думках до розрідженої атмосфери нової романтичної міфології, до становлення якої долучився геніальний німецький поет і драматург. Для Канта світ значно прозаїчніший. Єдине, на що сподівався філософ, так це на встановлення «вічного миру» шляхом створення у майбутньому конфедерації демократичних держав, але не на естетичних, а на значно прозаїчніших правових засадах, які передбачають невідворотність санкцій у разі їхнього недотримання. Можливо, що й це колись здавалось утопічним, однак, хіба об'єднання більшої частини країн Європи в кінці ХХ ст. не є свідченням реалістичності кантівського проекту? Щодо естетичної держави, то поки що такого дива ми не спостерігаємо.

Цікаво, що М.Фуко ще на початку 1960-х років у вступі до франкомовного видання Кантової «Антропології з прагматичного погляду» зазначав, що кантівське відкриття гри як універсальної характеристики людини, уможливило розуміння ним двозначних, точніше невизначених, штучностей людської природи, її «неприродності»: «Цей рух гри особливо важливий: людина сама є грою природи, але вона грає цю гру і до того ж вона грає сама з собою, наприклад, коли вона бавиться із якимись ілюзорними почуттями, то це означає, що це її власна забаганка, хоча створюється відчуття, що людина є жертвою цієї гри; поки зберігається оцей обов'язок брати участь у грі, доти у людини зберігається здатність творити власні наміри» (Foucault, 1961). Таким чином, «граль-

на особливість» людського буття потребує від ученого пошуку якихось нових методів пізнання людини, методів, які б не відкидали надбання наукової думки, але при цьому брали до уваги і враховували фундаментальну мету антропологічного дискурсу – показати людину як учасника життя, яке розгортається за певними правилами, які вона сама витворює і водночас підкоряється. У одній із своїх антропологічних нотаток філософ зазначив, що у більшості випадків, коли ми хочемо зрозуміти людей, їхні дії, «ми шукаємо лише правила людських проявів, а не причини цих правил. Ми розглядаємо ці правила завжди конкретно, в дії, а не як щось таке, що існує само по собі» (Kant, 1913, Bd.XV: с.659). Хіба ця ремарка не свідчить, що Кант відмовився від натуралістичного підходу до розуміння загальних правил людської поведінки? І хіба це не свідчить, що саме гра стала тією моделлю, що уможливила відмову від натуралізації правил і норм людського життя? Тому можна погодитись з М.Фуко, що у певному сенсі Кант переглянув традиційний зміст тих концептів, за допомогою яких просвітницька філософія і наука зазвичай досліджували людину. Кант запропонував дещо інше – не натуралістичну, а реляційну модель вивчення людської природи: «Людина в «Антропології» не є ані homo natura, – підкреслював французький філософ, – ані предмет свободи; її визначення знаходяться в межах операційних синтезів її стосунків зі світом» (Foucault, 1961).

Позаяк, кантівська версія антропології передбачала віднаходження для неї якогось окремого місця в тогочасній системі знань про природу і людину. На його думку, антропологічне знання не доцільно зараховувати до складу якогось філософського розуміння людини, навіть за умов, що це буде погляд не теоретичної, а практичної філософії. Щоправда у Канта зустрічається концепт так званої практичної антропології, однак зміст і контекст застосування цього концепту не дозволяють стверджувати, що філософ мав на увазі якийсь варіант антропології, що може претендувати на співмірність з практичною філософією, тобто, етикою і філософією права. Кант ніколи не відмовлявся від розуміння антропології (причому будь-якого гатунку і типу) як дисципліни, яка ні за яких обставин не може розглядатись як підрозділ чи частина практичної філософії, бо для цього їй не вистачає декількох важливих моментів: 1) найголовнішого – апріорних принципів, себто, опертя на такі принципи розуму, які здатні продукувати апріорні синтетичні судження в царині антропології; 2) отож за будь-яких обставин кантівських підхід не передбачав, що в рамках якоїсь антропологічної доктрини ми зможемо віднайти, відкрити трансцендентальні апріорні принципи, що уможливають строго аподиктичні синтетичні судження, тобто, судження, що розширюють наші знання про самих себе, свою природу, причому роз-

ширюють без звернення до емпіричного досвіду. В багатьох місцях своїх творів Кант підкреслював емпіричний характер антропології, відтак неможливість її побудови як деякої нормативної, апіорної науки.

З іншого боку, цілком очевидно, що антропологія, зокрема прагматична антропологія не є емпіричною наукою на кшталт фізики, хімії, зоології чи, навіть, емпіричної психології. Тоді, який емпіричний досвід мається на увазі філософом, коли він пише в багатьох місцях своїх трактатів, рукописних нотаток і виголошує у своїх лекціях про те, що за будь-яких обставин антропологія має справу з досвідом, вона є емпіричною наукою?

Ще раз зазначимо – предметом антропології є низка феноменів, вивчення яких не можливо здійснювати, спираючись виключно на методи емпіричних наук. Однак і апіорні принципи чистого розуму не дають нам належного розуміння їхньої специфіки. Насправді, антропологія має справу з деякими «проміжними феноменами», з якими люди стикаються і в яких живуть як у певному світі, бо вони (феномени) є породженнями людської активності, їхньої діяльності. Люди не усвідомлюють оцю свою природу чи, навпаки, людське сприйняття надає власній природі, її феноменам якогось самостійного (природного чи надприродного) статусу. Хоча ці феномени не є чимось натуральним (як явище природи), чи апіорним (як категорії і принципи розсуду і розуму), їхній сенс суто прагматичний.

Ми вже зазначали, що кантівська позиція передбачала вивчення людини як частини природи, і цим аспектом він успішно займався у своєму курсі з фізичної географії, де, як відомо, є цілий розділ, присвячений фізичній антропології. Однак, для Канта нова антропологія, яку він започаткував, мала дещо іншу мету – вона повинна опікуватись «прагматичним дослідженням того, *що він*, як вільно діюча істота, робить чи може і мусить робити із самого себе» (Kant, 1907, Vd.VII: с.119). Саме наявність такої інтенції повинно забезпечити кожного із нас не доктринальними знаннями про людину як частину природи, а, перш за все, прагматичними знаннями, які знадобляться нам у житті, бо вони здатні збагатити наше спілкування з іншими людьми, забезпечити нас необхідними засобами задля орієнтації в багатоманітності культур і світів. А звідси основна ідея кантівської антропології, ідея, що змінює орієнтири теоретичної рефлексії щодо людини, змушує зовсім по іншому подивитися на функцію знання. Кант формулює основну ідею прагматично зорієнтованої антропології наступним чином: «Вивчення людини як *громадянина світу*» (Kant, 1907, Vd.VII: с.120). І в цьому контексті він протиставляє егоїстичне і космополітичне ставлення людини до світу. Слід зазначити, що в своїй антропології він тлумачить егоїзм не як хибну і вкрай обмежену позицію, якої людина повинна позбутись, а як певний персональ-

ний кут зору на світ, без якого вона не здатна піднятись на інший щабель розуміння себе й світу – космополітичний.

Отож, на думку Канта, лише відштовхуючись від власної егоїстичної позиції людина спроможна зрозуміти інших, їхній світ, побачити і почути інших, усвідомити, що окрім власного світу існують і мають право на існування інші світи. Лише егоїзм дає людині тверді підстави почути інших і при цьому зробити висновок, що інші можуть і мають право на своє інобуття, яке, зазначає Кант, не охоплюється і не поглинається ніяким моїм «Я»: «Людина розглядає себе і поводить себе не як «Я», що охоплює увесь світ, – зазначає філософ, – а тільки як громадянин світу» (Kant, 1907, Bd.VII: с.130). Єдино прийнятною формою співіснування «Я» з іншими є визнання плюралістичності наших світів, тобто, позиція толерантності, що надає людині відчуття космополітизму, вивищує її до усвідомлення себе як громадянина світу. І саме тому досить переконливо звучить кантівський висновок: «Все, що сказано про це, стосується антропології» (Kant, 1907, Bd.VII: с.130). При цьому, наголошує Кант, не важливо, «чи маю Я, як мисляча істота, підстави визнати окрім власного існування ще й існування всіх інших істот, що знаходяться зі мною в спілкуванні (їх сукупність називається світом), – це питання не антропологічне, а чисто метафізичне» (Kant, 1907, Bd.VII: с.130).

Для втілення свого проекту антропології поза метафізикою, під «прагматичним кутом зору» Кант, як відомо, радив використовувати окрім різноманітного наукового матеріалу, ще й історичні і літературні твори, – описи подорожей, мемуари, автобіографії, твори із загальної історії. Кант радив також не гребувати зустрічами з іноземцями, спілкуванням із земляками, друзями і колегами. Все це, на його тверде переконання, повинно надати антропологу вельми корисного знання, яке допоможе йому краще і глибше зрозуміти різні обставини життя і звички людей. Без такого знання займатись антропологією Кант не вбачав за можливе. У лекціях з антропології німецький філософ з цього приводу зазначає: «Є два способи навчання: у школі й у світі. В школі кожний вивчає схоластичне знання, котрим володіють професійні вчені. Однак у ділових стосунках зі світом кожний спирається на популярне знання, яке належить усьому світу» (Kant, 1997, Bd. XXV: с.1209). Тому не викликає подиву той факт, що суто натуралістична антропологія Платнера асоціюється у Канта саме з такою схоластичною доктриною про людину, в той час як мета антропологічного дослідження полягає в тому, щоб надати людині такі знання про власну природу, які б знадобились їй для «загального життя» (Kant, 1997, Bd. XXV: с.853).

Кантова прагматична модель антропології є принципово новим підходом до вивчення людини. Її особливість полягає в тому, що перевага

надається дескриптивним, а не теоретико-концептуальним методам дослідження людини. І на цьому шляху німецькому філософу вдалося створити вельми цікаву доктрину, де долаються обмеженості як емпіричного, так і метафізичного тлумачення людини. Кант також продемонстрував, що прагматична антропологія не співпадає з його трансцендентальним вченням про моральний вимір людини. В цьому полягає унікальність цієї моделі, її специфічні можливості щодо пізнання людини. Прагматична антропологія виявила свої концептуальні межі, що Кант не одноразово зазначав як у своєму трактаті «Антропологія з прагматичного погляду», так і в своїх лекціях з антропології. Таким чином, прагматична антропологія є лише одна з концептуальних моделей розуміння людини, яку запропонував Кант, що ніяким чином не обмежує наші пошуки в царині антропологічних розвідок кенігсберзького професора.

Література:

1. Шіллер, Ф. (1974) Листи про естетичне виховання // Шіллер Ф. Естетика. – К. : Мистецтво, 1974. – С. 115–225.
2. Cassirer E. (1983) *Kant's Life and Thought*/E. Cassirer. – New Haven and London: Yale University Press, 1983. – 428 p.
3. Foucault M. (1961) Introduction to Kant's Anthropology from a pragmatic point of view: [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: <http://www.generation-online.org/p/fpfoucault1.htm>
4. Frierson P.R. (2003) *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy* /P.R. Frierson. – Cambridge University Press, 2003. – 222 p.
5. Frierson P. (2006) *Character and Evil in Kant's Moral Anthropology* //Journal of the History of Philosophy, 2006. – V. 44, №4. – P.623 – 634.
6. Holzhey H. (1970) *Kants Erfahrungsbegriff*/H.Holzhey. – Basel/Stuttgart: Schwabe & Co Verlag, 1970. – 330 s.
7. Kant I. (1907) *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*//Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 1907. Bd.VII. – S.119 – 333.
8. Kant I. (1913) *Handschriftlicher Nachlaß Anthropologie*//Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 1913. Bd. XV. – 982 s.
9. Kant I. (1997) *Vorlesungen über Anthropologie*// Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften; herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. – Berlin, 1997. Bd.XXV. – 1691 s.
10. Makkreel R.A. (2001) *Kant on the Scientific Status of Psychology, Anthropology, and History* // Kant and the Sciences. Ed.by E.Watkins. – Oxford University Press,2001. – P.185 – 201.
11. Schleiermacher Fr. (1798) *Anthropologie v. Immanuel Kant*. Königsb., 98/ Fr.Schleiermacher //Athenaeum, 1798, II, 2. – S.300 –306.
12. Wilson H. L. (2006) *Kant's Pragmatic Anthropology: Its Origin, Meaning, and Critical Significance* / H. L. Wilson. – New York : SUNY, 2006. – 165 p.

13. Wood A. (2003) Kant and the Problem of Human Nature // Essays on Kant's Anthropology. Ed., by Brian Jacobs and Patrick Kain. – Cambridge University Press, 2003. – P. 38 –59.

Віктор Козловський. Истоки и принципы Кантовской прагматической антропологии

В статье исследуется Кантовская прагматическая антропология как специфическая модель исследования человека, его природы. Эту модель немецкий философ начал разрабатывать в 1770-е годы. Данная проблематика нашла свое отражение в новом университетском курсе по прагматической антропологии, который Кант читал до своей отставки в 1796 году. Основные идеи этого лекционного курса Кант представил в трактате «Антропология с прагматической точки зрения» (1798), где выдвигается на первый план новая модель изучения человеческой природы. Основываясь на анализе этого трактата, материалах лекций, а также на собственных записях (маргиналиях), Кант раскрывает концептуальные различия между прагматической моделью антропологии и другими исследованиями, которые он развивал в трансцендентальной философии. Не менее важными для антропологической проблематики являются его лекции по метафизике и естественным наукам, которые он также преподавал в Кенигсбергском университете. Рассмотрение теоретических основ, которое выявляет генезис прагматического представления о человеке, также является частью нашего исследования. В этой связи особое внимание обращено на роль физической географии, ее концептуального языка в формировании прагматической антропологии. Длительное преподавание физической географии, которую Кант читал студентам задолго до своего курса антропологии, подтолкнуло немецкого философа к постепенной трансформации метафизических представлений о человеке. Концептуальное содержание прагматической модели антропологии, ее связь с пониманием человека как активного субъекта, который благодаря собственным усилиям формирует себя и свой мир, Кант отличал от изучения человека как части природы. Исследованы основные аспекты прагматической антропологии, их отличия от эмпирического и морального измерения человеческой природы. Выяснено, что только обращение ко всем этим измерениям человека делает возможным ответ на кантовский вопрос: Что есть человек? Ответ на этот вопрос, который содержится в прагматической антропологии, следует рассматривать лишь как одну из возможных концептуальных моделей, которую необходимо дополнить другими антропологическими подходами к изучению человека, что предлагает критическая философия Канта. Антропологические идеи немецкого философа существенно повлияли на его педагогическую доктрину.

Ключевые слова: свобода, человеческая природа, прагматическая антропология, человеческая игра, космополитизм, научные методы познания человека, физическая география, психология, педагогика, метафизика.

Victor Kozlovskiy. The Origins and Principles of Kant's Pragmatic Anthropology

This article examines Kant's pragmatic anthropology as a specific model of perceiving a human, his nature which German philosopher started to elaborate in the beginning of 1770s. This issue found its reflections in the new course of university lectures on pragmatic anthropology that Kant read before his retirement in 1796. Basic ideas of this academic course Kant has presented in his treatise "Anthropology from a Pragmatic Point of View" (1798) which highlights a new model of studying human nature. Based on the thorough analysis of this particular tractate and on the materials for the lectures, as well as Kant's notes, the research on conceptual differences between pragmatic anthropology model and other human studies that German philosopher developed in his transcendental philosophy, as well as in metaphysic and naturalistic subjects, which he also taught in University of Königsberg, can be conducted. Theoretical backgrounds that enabled genesis of pragmatic view on a human are a part of this investigation. On this connection, a special attention is paid to the role of physical geography, its conceptual language in the genesis of pragmatic view on a human. It was physical geography, which Kant taught long before a new model of anthropology, which has led to a gradual metaphysical interpretation of Kant's view on a human, his soul and freedom. Conceptual matter of pragmatic anthropology model, its connection to perceiving a human as an active subject who with his own efforts constitutes his own nature, which, in its turn, is the part of the nature, is studied. Basic concepts of Kant's anthropology are analyzed in this regard; their dissimilarities to empirical and moral dimensions with the help of which German philosopher is trying to answer the question: "What a human is?" are deliberated on. However, the answer to this question is fundamentally differing from the answers offered by Kant's pragmatic anthropology. Anthropological ideas of the German philosopher have essentially affected its pedagogical doctrine.

Keywords: *freedom, human nature, pragmatic anthropology, world, human game, cosmopolitanism, scientific methods of perceiving a human, physical geography, psychology, pedagogic, metaphysics.*

Віктор Козловський – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво – Могилянська академія».

E-mail: logos@voliacable.com

Victor Kozlovskiy – PhD in philosophy, Associate professor of Department of Philosophy and Religion, National University "Kyiv – Mohyla Academy".